

УДК 811.161.2

О. А. Копусь

докторка педагогічних наук, професорка,
перша проректорка Південноукраїнського
національного педагогічного
університету імені К.Д.Ушинського

А. І. Осіпенко

магістрантка кафедри української філології
та методики викладання фахових дисциплін
Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К.Д.Ушинського

**ІДІОСТИЛЬ ЛЕСЯ ПОДЕРВ'ЯНСЬКОГО: ВИКОРИСТАННЯ
СУРЖИКУ(НА МАТЕРІАЛІ П'ЄСИ «КАЗКА ПРО РЄПКУ,
АБО ХУЛІ НЕ ЯСНО?»))**

У статті розглянуто суржикове мовлення як засіб характеристики персонажів у п'єсі Леся Подерв'янського «Казка про рєпку, або Хулі не ясно?». Схарактеризовано поняття суржиків з опертям на праці сучасних українських лінгвістів та обґрунтовано виокремлення поняття ідіостилю як визначального принципу аналізу художнього тексту. Представлено поділ суржиків на «сильний» і «слабкий», і на «український» і «російський» з кореляцією обох типологій. З'ясовано роль суржиків в художньому мовленні драматичних творів Леся Подерв'янського. Розглянуто протиставлення кодифікованого мовлення і некодифікованого як реалізації національної мови в художньому постмодерністському тексті.

Ключові слова: *художнє мовлення, ідіостиль, суржик, стилістика, Лесь Подерв'янський.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Постмодернізм виникає як течія, головною метою якої є осмислення політичних та культурологічних проблем сучасності. Яскравим прикладом українського постмодернізму є творчість Леся Подерв'янського. Ім'я цього письменника широко відомо українській публіці, його провокативні тексти наповнені ненормативною лексикою та суржиком. На обкладинці однієї з його п'єс «Герой нашого часу» турботливо написано «Увага! Ненормативна лексика!». Його тексти піддаються постійному цитуванню у мережі Інтернет і, мабуть, немає наразі жодного активного користувача Мережею, який, хоча б опосередковано, не був би знайомим із творчістю Подерв'янського. Окрім друкованої продукції, пошановувачі його творчості можуть почути його в аудіозаписах та театральних постановках. Як наслідок, аудиторія прихильників розширюється, та постмодерна література

стає більш популярною, завдяки вживанню просторічної лексики, яка в свою чергу є ближчою до народу, ніж «мова Котляревського». Цей феномен потребує фахового мовознавчого дослідження, зокрема вивчення ідіостилю Леся Подерв'янського як новітнього явища художнього мовлення.

Мета дослідження – розглянути стилістичні особливості творів Леся Подерв'янського в аспекті використання суржиків як стилістичного прийому.

Ступінь вивчення проблеми в лінгвістиці. Проблеми лінгвостилістики мають тривалу історію дослідження в українському мовознавстві (О. Маленко [5], Л. Мацько [7], О. Семенець [9], Н. Сологуб [10], Л. Ставицька [11; 12], М. Степаненко [13], В. Чабаненко [17] та ін.), проте вивчення мови постмодерністської літератури представлено поодинокими науковими розвідками (Н. Гудима [2], І. Дегтярьова [3], Н. Кондратенко [4] та ін.). Експресивність як специфічна риса художнього стилю слугувала предметом аналізу у наукових розвідках Н. Бойко [1], В. Чабаненко [17] та ін. Лексичний рівень сучасних художніх текстів дослідники часто оминають увагою через певну експресивність, епатажність, провокативність вжитих мовних одиниць. Утім, ці явища є органічними компонентами текстової тканини, тому їх необхідно аналізувати як елемент ідіостилю письменника. Насамперед це стосується стилістичних особливостей творів Леся Подерв'янського, у яких порушення мовної норми і вживання просторічною, стилістично зниженою і некодифікованою лексикою стає визначальною рисою.

Джерельною базою дослідження послугувала п'єса Леся Подерв'янського «Казка про репку, або Хулі не ясно?».

Викладення основного дослідження. Українсько-російський суржик належить до ґрунтовно досліджених явищ у сучасному українському мовознавстві (див. праці В. Труба [16], Л. Масенко [6], О. Сербенської та ін.). Л. Масенко зазначає, що назву «суржик» використовують на позначення українсько-російського змішаного мовлення [6, с. 5]. Л. Томіленко наголошує, що «на сучасному етапі в соціолінгвістиці існує досить велике різноманіття поглядів на статус змішаного українсько-російського мовлення і схожих, і зовсім протилежних, що, очевидно, зумовлено складністю розглядуваної проблеми, яка, крім лінгвістів, викликає інтерес у соціологів, психологів, етнологів та фахівців інших галузей знань» [15, с. 73]. О. Тараненко потрактовує суржик одночасно і як соціолект, і як сукупність ідіолектів: як соціолект українсько-російський суржик – це «певний компонент українського просторіччя з досить помітною домішкою русизмів, що давно вже став розмовним мовленням і фактично основним засобом спілкування більшості україномовного населення країни як у містах, так і в сільській місцевості внаслідок тривалої масової українсько-російської двомовності в її асиметричній (диглосній) формі, – являє собою певний ідіом (утім, з досить розмитою й динамічною структурою), який є природним мовним середовищем існування для цієї частини населення та основою для взаємного ідентифікування цих людей як представників певної

мовної спільноти. (...) Як безліч ідіолектів утворюється внаслідок цілком усвідомлюваного, але не зовсім успішно реалізованого прагнення осіб з базовою українською мовою переходити на спілкування російською мовою (з різними мотиваційними настановами такої мовної поведінки); мовлення цих осіб значно більшою мірою насичене русизмами і значно різноманітніше за їх складом, ніж це відзначається в суржику як соціолекті» [14, с. 20].

Зважаючи на те, що література має йти у ногу з розвитком суспільства, література стає ближчою до пересічного читача, тому автори сучасних творів, зокрема Лесь Подерв'янський, звертаються до просторічної лексики. Найпоширенішим підвидом просторічної лексики є суржик. Лесь Подерв'янський ставиться до суржику як до частини живої мови. Він абсолютно не засуджує використання суржику, а навпаки, ставиться до нього як до різновиду діалекту та часто вживає суржик у своїх творах.

У мові художніх творів суржик вживається для типізації персонажів, для їхньої індивідуалізації, а також для створення ефекту комічності та іронічності. Також суржик використовують для передачі реалістичного, живого мовлення героїв творів.

За приклад ми вирішили взяти п'єсу «Казка про репку, або хулі не ясно?» Для того, щоб більш доцільно класифікувати використання суржику у цій п'єсі ми вирішили взяти за основу концепцію В. Радчука [8]: у п'єсі ми будемо виокремлювати «сильний» і «слабкий» суржик на прикладі мовлення дійових осіб.

Так, у мовленні персонажа Свирида Опанасовича фіксуємо: *І так **красиво*** (слабка позиція, порушення на граматичному рівні, вживання м'якого і замість твердого и) *летять, блять, **строєм*** (сильна позиція зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова), *аж земля **тряється***. *Коли їх **главний*** (слабка позиція, порушення на граматичному рівні) *серне, то і **остальні*** (сильна позиція, зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова «решта»). *Порядок **тада*** (слабка позиція, суміш російського «тогда» та українського «тоді» + спрощення вимова) *у них був»; Колись **порядок був, не то, що **січас***** (сильна позиція, зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова «зараз», але російським це слово назвати теж не можна, адже слово написано українськими літерами); *Мовчи, **обізяна*** (сильна позиція, зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова «мавпа», але російським це слово назвати теж не можна, адже слово написано українськими літерами без дотримання граматичних норм), ***шо*** (слабка позиція, вживання суржику на звуковому рівні) *ти **понімаєш*** (сильна позиція, зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова «розумієш», але російським це слово назвати теж не можна, адже слово написано українськими літерами без дотримання граматичних норм); ***Жизнь*** (сильна позиція, зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова «життя») *хуйовая; **Интересно*** (сильна позиція, зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова «цікаво») *у вас **получається*** (сильна позиція,

зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова виходить»); *Всі з косами, а в одного ще **веси*** (сильна позиція, зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова) *магазинні. Тада* (слабка позиція, суміш російського «тогда» та українського «тоді» + спрощення вимова) *цим не увлекались* (сильна позиція, зміна на лексичному рівні, повна заміна українського слова). *Тада порядок був. Репку* (слабка позиція, зміни на граматичному рівні, заміна українського і російським *е*, така м'яка вимова схожа на манеру російської мови) *треба витягнуть*.

Щодо функцій суржику можна сказати, що автор використовує суржик для типізації та індивідуалізації цього персонажу. Свирид Опанасович – яскравий представник «радянського» світу. Впродовж усієї п'єси він акцентує увагу на тому, що «раньше было лучше». Для того, щоб підкреслити належність Свирида Опанасовича до «радянської» молоді, автор використовує суржик.

Окрім класифікації суржику на сильний і слабкий, серед сучасних мовознавців є гіпотеза про те, що суржик можна класифікувати за походженням. Деякі дослідники виділяють суржик «на основі української мови» і «на основі російської мови».

Саме за цією класифікацією ми б хотіли охарактеризувати мовлення другого персонажа: Валька, онука: *Раньше... Раньше..* (на основі російської мови, слово повністю запозичене з російської мови) *шо* (на основі української мови, спрощене вживання слова «що») *за ностальгія, чого вам **щас**...* (на основі російської мови, асимільована форма слова «сейчас») *не хвата* (на основі російської мови, асимільована форма слова російського походження «хватает»), *тюрми?; А я тобі, дураку, і **трезвому*** (на основі російської мови) *б не дала! Ходить цілий день, весь в гамні і **шо-то*** (на основі російської мови, суміш українського *що* з російським *что-то*) *вообража* (на основі російської мови, асимільована форма слова російського походження «воображает»); *Сіно **взвешивать*** (на основі російської мови, слово повністю скопійоване з російської мови).

Зважаючи на вище застосовані класифікації, можна визначити, що класифікація на основі мов (української і російської) є доцільнішою, тому що вона є ширшою, і ми можемо спостерігати зміни на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, граматичному, напр.: *Я **січас*** (на основі російської мови, слово повністю (фонетично, граматично, лексично) повторює російське слово «сейчас, але у дещо спрощеному вигляді); ***Сідіте, сідіте*** (на основі російської мови, слово на лексичному рівні повністю повторює російське «сидите», але орфографія збережена українська (і, е), *я **ето**го* (на основі російської мови, слово повністю повторює російське «этого»); *Я **улавлюваю** ультразвуки, читаю **мислі*** (на основі російської мови, лексичний рівень повторює російську мову, але слово написано українськими літерами) *на відстані, **можу** перегризти **любе** залізо і **поцарапати любу** каменюку; **Ні, не **надо**іло*** (на основі російської мови, зберігається російська вимова, але український правопис); *От **ви, **прак-*****

тік (на основі російської мови, незважаючи на те, що в українській мові є абсолютний відповідник, автор використовує у слові букву «і» для кращої передачі російського мовлення), *розкажіть, а якщо обізняю* (на основі російської мови, російське слово написано українськими літерами), *буде мужчіна* (на основі російської мови), *а жениціна* (на основі російської мови) *буде обична* (на основі російської мови), *шо* (на основі української мови, спрощене вживання слова «що») *тагда* (на основі російської мови, на відміну від російської мови акання не властиве українській, але автор використовує його для доцільнішої передачі вимови) тощо.

Під час використання суржику, зазвичай, вимова (артикуляційна база) змінюється, як ми бачимо із наведених вище прикладів, автор п'єс дуже часто використовує невластиві українській мові звукосполучення, використовує «е» у кінці слова «і» замість звичного вам «и», а також, акання, для більш доцільної передачі російської вимови. Якщо фонетичні та граматичні явища і проникають з російської мови, то залишаються лексиколізованими: не переходять на однотипні властивості українських мовних одиниць, однак зачіпають словотвір.

Також після аналізу п'єси за двома різними класифікаціями можна зробити висновок, що поділ на сильний і слабкий суржик та на суржик з російської і української мови дуже схожі між собою. Адже ті слова, які за першою класифікацією належать до сильного суржику, за іншою класифікацією належать до суржику, який ґрунтується на російській мові; і навпаки: якщо суржик слабкий, ці слова утворені на основі української мови.

Висновки і перспективи дослідження. Суржик, який походить з російської мови можна класифікувати як сильний. А суржик, який походить з української мови, можна класифікувати як слабкий. Основна функція суржику в п'єсі Леся Подерв'янського характеристика персонажів: ті персонажі, які належать до пострадянського простору, говорять суржилом, при чому їхній суржик, зазвичай сильний, тобто ґрунтується на російській мові. Також, слід виділити емоційно-експресивну функцію суржикового мовлення, за допомогою якої персонажі уяскраблюють свої емоції. Суржик часто вживається для створення комічного, іронічного ефекту.

Література

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. 217 с.
2. Гудима Н. В. Семантика та стилістичні функції запозичень у мові української постмодерністської прози: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2011. 20 с.
3. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенцiал української постмодерністської прози: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2009. 20 с.
4. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.

5. Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну). Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 488 с.
6. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ: Києво-Могилянська академія, 2019. 229 с.
7. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
8. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах*. 2002. № 2. С. 2–5.
9. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. 338 с.
10. Сологуб Н. М. Поняття «індивідуальний стиль письменника» в контексті сучасної лінгвістики. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. Чернівці, 2001. Вип. 117–118. С. 34–39.
11. Ставицька Л. О. Мовностильові тенденції в художній прозі 90-х років. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова*. Opole, 1999. С. 153–169.
12. Ставицька Л., Труб В. Суржик: міф, мова, комунікація. *Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти*. 2007. № 1. С. 31–120.
13. Степаненко М. І. Історія, граматики, поетика українського слова. Полтава: АСМІ, 2008. 342 с.
14. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 14–30.
15. Томіленко Л. М. Суржик як об'єкт наукових досліджень і дискусій. *Мовознавство*. 2014. № 4. С. 69–80.
16. Труб В. М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 46–57.
17. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

References

1. Boyko N. I. Ukrayinska ekspresyvna leksyka v slovnyku, movi ta movlenni [Ukrainian expressive vocabulary in vocabulary, language and speech]. Nizhyn: Redaktsiyno-vydavnychyy viddil NDPU im. M. Hoholya, 2002. 217 s.
2. Hudyma N. V. Semantyka ta stylistychni funktsiyi zapozychen u movi ukrayinskoyi postmodernist-skoyi prozy [Semantics and stylistic functions of borrowings in the language of Ukrainian postmodern prose]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk. Kyiv, 2011. 20 s.
3. Dehtyarova I. O. Stylistychnyy potentsial ukrayinskoyi postmodernist-skoyi prozy [Stylistic potential of Ukrainian postmodern prose]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk. Kyiv, 2009. 20 s.
4. Kondratenko N. V. Syntaksys ukrayinskoho modernist-skoho i postmodernist-skoho khudozhnoho dyskursu [Syntax of Ukrainian modernist and postmodernist artistic discourse]. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, 2012. 328 s.
5. Malenko O. O. Linhvo-estetychna interpretatsiya buttya v ukrayinskiy poetychniy movotvorchosti (vid folkloru do postmodernu) [Linguo-aesthetic interpretation of life in Ukrainian poetic language creation (from folklore to postmodernism)]. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 2010. 488 s.
6. Masenko L. T. Surzhyk: mizh movoyu i yazykom [Surzhik: between language and language]. Kyiv: Kyievo-Mohylanska akademiya, 2019. 229 s.
7. Matsko L. I., Sydorenko O. M., Matsko O. M. Stylistyka ukrayinskoyi movy [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv: Vyscha shkola, 2003. 462 s.
8. Radchuk V. Mova v Ukrayini: stan, funktsiyi, perspektyvy [Language in Ukraine: status, func-

- tions, prospects.]. *Dyvoslovo: Ukrayinska mova y literatura v navchalnykh zakladakh*. 2002. № 2. S. 2–5.
9. Semenets' O. O. Synerhetyka poetychnoho slova [Synergetics of the poetic word]. Kirovohrad: Imeks LTD, 2004. 338 s.
 10. Solohub N. M. Ponyattya «indyvidualnyy styl pysmennyka» v konteksti suchasnoyi linhvistyky [The concept of "individual style of the writer" in the context of modern linguistics]. *Naukovyy visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovyanska filolohiya*. Chernivtsi, 2001. Vyp. 117–118. S. 34–39.
 11. Stavyt'ska L. O. Movnostylovi tendentsiyi v khudozhniy prozi 90-kh rokiv [Linguistic tendencies in fiction of the 90s]. *Najnowshe dzieje języków słowiańskich. Ukrayinska mova*. Opole, 1999. S. 153–169.
 12. Stavyt'ska L., Trub V. Surzhyk: mif, mova, komunikatsiya [Surzhyk: myth, language, communication]. *Ukrayinsko-rosiyska dvomovnist. Linhvostosokulturni aspekty*. 2007. № 1. S. 31–120.
 13. Stepanenko M. I. Istoriya, hramatyka, poetyka ukrayinskoho slova [History, grammar, poetics of the Ukrainian word.]. Poltava: ASMI, 2008. 342 s.
 14. Taranenko O. O. Ukrayinsko-rosiyskyy surzhyk: status, tendentsiyi, otsinky, prohnozy [Ukrainian-Russian surzhyk: status, trends, assessments, forecasts]. *Movoznavstvo*. 2008. № 1. S. 14–30.
 15. Tomilenko L. M. Surzhyk yak ob'ekt naukovykh doslidzhen i diskusiy [Surzhyk as an object of scientific research and discussion]. *Movoznavstvo*. 2014. № 4. S. 69–80.
 16. Trub V. M. Yavyshe «surzhyku» yak forma prostorichchya v sytuatsiyi dvomovnosti [The phenomenon of "surzhyk" as a form of colloquialism in a situation of bilingualism]. *Movoznavstvo*. 2000. № 1. S. 46–57. Stylistics of expressive means of the Ukrainian language
 17. Chabanenko V. Stylistyka ekspresyvykh zasobiv ukrayinskoyi movy [Stylistics of expressive means of the Ukrainian language]. Zaporizhzhya: ZDU, 2002. 351 s.

Kopus O. A., Osipenko A. I.

IDIOSTYLE OF LES PODERVYANSKIY: THE USE OF SURZHIK (BASED ON THE DRAMA «THE TALE OF THE TURNIP, OR HULI IS NOT CLEAR?»)»

The article considers surzhiks speech as a means of characterization in Les Podervyanskiy's play «The Tale of the Turnip, or Huli Is Not Clear?». The concept of surzhik with reliance on the work of modern Ukrainian linguists is characterized and the separation of the concept of idiostyle as a determining principle of analysis of the literary text is substantiated. The division of surzhik into «strong» and «easy», and into «Ukrainian» and «Russian» with the correlation of both typologies is presented. The role of surzhik in the literary speech of Les Podervyanskiy's dramatic works has been clarified. The opposition of codified speech and uncoded speech as the realization of the national language in the literary postmodernist text is considered.

Key words: literary speech, idiostyle, surzhik, stylistics, Les Podervianskiy.